

Knut Bøckmans Perspektiv 4/1998

Knut Bøckmans tollfrie tanker

«Oss nordmenn uverdige!»

Når det 20. århundres norgeshistorie skal skrives for alvor vil okkupasjonsårene 1940-45 stå helt sentralt og overskygge det meste annet.

Mange vil mene at det som skjedde her i landet de siste par tiårene før 1940, kan oppfattes som enslags opptakt til det som skulle komme. Fremveksten av de to største og mest totalitære bevegelsene i moderne historie, kommunismen og nazismen, preget også norsk politikk og samfunnsliv, om enn mindre enn i mange andre europeiske land. Og nesten alt det som er skjedd etter 1945 her i landet, tror jeg må sees i lys av krigens og okkupasjonsbegevenheter og erfaringer. Ja, like frem til denne dag. Fortsatt omtales ting som skjer her i landet nå i 90-årene, som at det skjer «i etterkrigstiden». Formodentlig må vi passere år 2000 før denne etterkrigstiden avblåses. Knappt nok da, kanskje.

Naturlig nok er det særlig de av oss som har personlige erindringer og erfaringer fra «de fem årene», som har dem med oss inn i samtiden. Men ikke bare. Forbløffende mange også av de noe yngre årganger relaterer dagens begevenheter til 1940-årene. Idag mer enn for et par tiår siden, tror jeg. For dét var jo en periode da den unge slekt var «luta lei av alt preiket om krigen» som deres fedre og mødre drev med. Nå er det besteforeldrenes og kanskje oldeforeldrenes generasjon som representerer okkupasjonshistorien. Og mange blant oss har kunnet registrere en fornyet interesse, eller kanskje snarere nyfikenhet, fra helt unge personer, rundt de fem årene. De vil vite hva som skjedde.

Men jeg er sikkert ikke alene om å ha notert meg at selv om ungdommen gjerne vil vite og forstå, så skjønner den ikke helt hva som foregikk, og kanskje først og fremst på det indre plan hos dem som gjennomlevet okkupasjonstiden som bevisste mennesker. Det virker ofte som om de unge forstår det som skjedde med hjernen, men ikke med hjertet. Det skal man kanskje heller ikke vente. Det er trolig visse livserfaringer man selv må

gjøre for helt å fatte dem, og der det ikke hjelper mer enn et stykke på vei å høre andre fortelle om dem.

Karakteristisk synes jeg det er at enkelte unge, når praten kommer inn på krigstiden, snakker om «de politiske motsetninger» her i landet under okkupasjonen, og da tenker de på NS-folkene

(– Krokodil)

kontra jøssingene. Slike begreper vil vi av den eldre generasjon knapt bruke. For oss var det ikke tale om «politiske» motsetninger i vanlig forstand, men om svik kontra troskap. Det dreiet seg om følelser og verdiholdninger som var hevet over det man i fredelige tider oppfatter som «politikk».

I en slik tilspisset situasjon for landet og nasjonen, var det uunngåelig at man tenkte og handlet i sort-hvitt. Det tror jeg var en nødvendighet mens det pågikk. Men selvsagt kunne det ramme dem som var uskyldige. Jeg nekter ikke for at jeg selv og mine kamerater under okkupasjonen vendte ryggen til NS-folks barn og frøs dem ut. Vi gjorde det helt av oss selv, nærmest instinktivt. Det var en del av «fronten».

Men like bestemt som jeg var under okkupasjonen angående dette, like liten sans hadde jeg for dem som, da det hele var over, friheten gjenvunnet og seieren sikret, fortsatte å snakke om «silkefront» og siktet til dem som ville ha et lempeleg rettsoppgjør. Jeg var 13 år da krigen og okkupasjonen var over, men jeg

hadde liten sans for bl.a. visen til Leif Juster (som jeg ellers kom til å sette meget høyt, både som kunstner og person) om «herr Silke». Trolig mente man at de som representerte «silkefronten», i stor grad var de samme som under krigen ble kalt «stripete», dvs. personer som viste unnfallenhet overfor okkupasjonsmakten, ofte for egen vinnings skyld, men ikke var så ærlige at de ble med i NS. «Min mann holder ikke med noen, han, han bærer igrunnen kappen på begge skuldre», sa en nokså naiv dame til min mor, om en av min fars unnfalle kolleger.

Men jeg tror sannheten er at de «stripete» slett ikke førte an i den såkalte «silkefronten» i etterkrigstiden, dvs. hos dem som mente at nå fikk vi legge for dagen de idealer for humanitet og rettsikkerhet som kampen under krigen egentlig og dypest sett gjaldt. Det ble tvertimot hevdet at svært mange av dem som hadde opptrådt frynsete både overfor tyskerne og NS, fremsto som de mest hevngjerrige under rettsoppgjøret, ofte kanskje for å kamuflere sin egen svikt. Det ble sagt at de som bar de lengste og mest flagrende 17. mai-sløyfene våren 1945, var de som hadde vært mest tvilsomme i landets skjebnetid.

Disse tanker har trengt seg på hos meg under lesningen av Kjell Fjørtofts iallfall hittil siste bok om okkupasjonshistorien og det som umiddelbart fulgte. «Oppgjøret som ikke tok slutt» kom på Gyldendal sist høst. Kjell Fjørtoft, journalist, filmmann og dokumentarforfatter av format, har satt seg fore å minne oss om sider ved landssvikoppgjøret han mener er mindre flatterende, for å si det mildt, og han ønsker nok også å få frem at heller ikke motstandsbevegelsens skjold var uplettet. Dette siste er han ikke alene om, som vi vet. Også de av oss som mener at det var nødvendig å holde klare fronter under okkupasjonen, bør i ettertid se det som nyttig og riktig at når historien skal skrives, må også dét som er mindre smigrende for oss som nasjon, komme frem.

Fjortoft mener tydeligvis at landsvikoppgjøret ikke kan sies å «ta slutt» før hele sannheten er lagt på bordet. Det ønsker han å bidra til. Og jeg må jo si at om bare halvparten av de uhumskheter som Fjortoft skildrer – og, såvidt jeg kan se, dokumenterer – virkelig fant sted i den første tiden etter frigjøringen, når det gjaldt behandlingen av landsvikfangene, er det egnet til å vekke skamfølelsene hos oss alle.

Da Kjell Fjortoft arbeidet med denne siste boken, tok han kontakt med meg for å få bekreftet disse rent ytre data vedrørende min far. Hvorfor, vil fremgå av det følgende, og man vil nok da skjønne at noe av det han beretter i boken, berører meg ganske sterkt personlig.

Min far, Anton Jervell Bøckman, var domprost i Tromsø da kirkekampen for alvor kom i 1942. I egenskap av domprost var han også visebiskop. Han nektet, som de øvrige domproster, å overta for biskop Wollert Krohn-Hansen, men nedla den statlige del av sitt embede sammen med biskopen. Min far var, tør jeg si, også ellers svært rakrygget i sin holdning og var da også en av de første 16 prester som fikk avskjed av Quislings «regjering». En naziprest ble innsatt både som domprost og biskop, men menigheten og hele byen så naturligvis fortsatt på min far som byens domprost og sogneprest. Dette gjorde nazi-«bispens» situasjon temmelig umulig, og det endte med at min far i september 1942, ble forvist fra Tromsø by og Troms fylke.

Min far var en av de første geistlige som ble bæret med en slik forvisning, et «indre eksil». Først i 1943 kom den store bølgen av forvisninger, bl.a. av biskopen og de øvrige Tromsø-prestene, og interneringsleirene på Helgøya i Mjøsa og Lillehammer ble opprettet. Fordi min far ble rammet så tidlig, fikk han selv velge oppholdssted, og det naturlige valg falt på Gravdal på Vestvågøy i Lofoten. Der hadde min morfar vært sogneprest i mange år, min mor var vokset opp der og hadde andel i en eiendom der vi nå kunne få tilhold.

Under sin forvisning hadde min far både tale- og skrive- og reiseforbud, og satte seg suverent utover dem alle. At han ikke ble buret inn, var et mirakel. En arrestordre på ham ble visstnok på

forunderlig vis sabotert av lensmannen (en barndomsvenn av min mor). Lensmannen sørget også for at vi fikk forvarsel kvelden før han var pålagt å foreta razzia og beslag hos min far. Slik ble alle kompromitterende papirer ryddet unna. Etter at biskopen var sendt i forvisning sydover, var min far motstandskirkens øverste representant i Nord-Norge, frem til frigjøringen.

Den kom til oss, som til de fleste andre, som en uforglemmelig lykketid. Selv var jeg akkurat ferdig med folkeskolen; vi kastet loss og dro hjem til Tromsø med en frakteskute i de jublende maidagene. På veien skjedde det en liten episode:

Da vi anløp Stamsund besøkte far væreier Leif Johansen, en gammel venn. Nettopp i maidagene sto Leif Johansen frem som Hjemmefrontens øverste leder i Nordland. Da min far kom ut fra besøket fikk han se noe som gjorde ham harm: Ute på torvet foran kontorbygget kom det last på last med arresterte NS-folk, som nå ble hånet, mobbet og spyttet på av folk som hadde forsamlet seg rundt lastebilene. Da steg min far frem på kontortrappen og ropte med sin ganske rungende røst:

– Godt-

folk – dere vet hvem jeg er og hva jeg har stått for! Dette er oss nordmenn uverdige! La disse menneskene ifred og overlatt dem til vårt rettsvesen, slik det sømmer seg. Gå hjem!

Og underet skjedde – forsamlingen ble flau og spredte seg.

Tildragelsen har sin interesse med tanke på hva som så skulle komme, og som Kjell Fjortoft skildrer uførlig i sin bok.

Som sjelesørger ved Sydspissen fangeleir på Tromsøya, der nå de arresterte NS-folkene hadde tatt plassene etter jøsingene, fikk far fortvilte henvendelser

fra fanger som fortalte at de ble grovt mishandlet av sine voktere. De eksempler som ble framlagt, og som Fjortoft utførlig går inn på i boken, var tildels helt groteske. Min far gjorde det eneste riktige – han gikk til politiet med sin kunnskap. Og det kom til rettssak mot de verste av fangevokterne, som ikke lot til å ha oppført seg stort bedre enn nazibødlene noen måneder tidligere. Min far ble et kronvidne. I retten forsøkte en av de tiltalte, selv åpenbart ikke fra Tromsø, å få det til at min far kunne være nazisympatisor. Men da brast hele rettssalen, forsvarerne innbefattet, i latter.

De tiltalte fangevokterne ble stort sett domfelt. Men dommene ble satt så lavt at de nesten ble av symbolsk karakter – langt lavere enn aktors påstand.

Kjell Fjortoft ser åpenbart denne saken som nok et tegn på at hverken politiet eller rettsapparatet virket som det skulle etter krigen. I dette tilfellet er det lett å gi ham rett.

Og hvorfor ble det slik? Det lar seg vanskelig forklare med annet enn en henvisning til det *hat* overfor okkupasjonsmakten og – ikke minst – dens norske medløpere, som behersket majoriteten av det norske folk. Da kvier man seg nok også for å gi dem som forløper seg på seierherrenes vegne, den straff de rettslig fortjener.

Det forekom nok en god del tilfeller der noen flere burde ha stått frem og ropt:

– Godtfolk – dette er oss nordmenn uverdige! □